

Educació social i polítiques socials: marc conceptual i estratègic

Fernando Fantova, *consultor social*, fantova.net

Quaderns d'Educació Social, 17, 2015, 46-55

Introducció

En el nostre entorn el marc de referència (com a sector productiu, és a dir, com a sector de l'activitat econòmica, la política pública i la vida social) per a la configuració d'una disciplina i professió com l'educació (i la pedagogia) social no pot ser un altre, al nostre entendre, que el dels *serveis de benestar*, entesos com una part o subsector del sector dels serveis, àmbit, certament, en el qual és notable el protagonisme dels poders públics a través de les denominades *polítiques socials*.

La pretensió d'aquest article seria la d'oferir per al debat un conjunt articulat de conceptes que pugui facilitar l'enfortiment i desenvolupament sinèrgic de l'educació (i pedagogia) social i de les polítiques socials i serveis de benestar. Alhora es proposaran algunes pistes o opcions estratègiques per a aquest enfortiment i desenvolupament sinèrgic, esperem que coherents amb el marc teòric plantejat.

La motivació que ens impulsa a escriure l'article és la percepció persistent de l'existència de sobreentesos i malentesos sobre els assumptes i termes esmentats; sobreentesos i malentesos que estarien entorpint la configuració de

l'educació (i la pedagogia) social com a professió i disciplina i la seva aportació de valor a l'enfortiment i desplegament de les polítiques socials i els serveis de benestar (i, en particular, dels serveis socials).

L'article recolzarà en gran manera en el treball realitzat en l'elaboració d'un llibre de publicació recent (Fantova, 2014), al qual us remetem (com a fantova.net, on es recullen textos que, en alguns casos, reelaborem aquí) per trobar més desenvolupaments i referències que les que podem incloure en aquest article.

Sectors productius, activitats professionals i àrees de coneixement

Des d'un cert coneixement directe de diversos àmbits d'activitat i amb suport en referents en la matèria (Innerarity, 2011), afirmariem que la principal clau per al desenvolupament de disciplines científiques i professions reconegudes, i per a la seva aplicació adequada en sectors productius, té a veure amb el dinamisme potent i sinèrgic de diferents tipus d'activitat, tots ells necessaris. Ens referiríem almenys a:

- La reflexió i deliberació filosòfica, moral o ètica, que ha de generar un saber elaborat i consensuat –suficientment– en una comunitat de referència que construeix i comparteix uns principis i criteris.
- La producció de coneixement conceptual i teòric que es contrasta i perfecciona mitjançant la investigació científica que processa i produeix evidència empírica.
- La utilització i perfeccionament de tècniques o mètodes, de la tecnologia o metodologia (tangibles o intangibles), entesa com a aplicació del coneixement científic o com a sistematització de l'experiència i que pot ser avaluada, al seu torn, científicament, en contrastar-se en la pràctica de la seva aplicació.
- L'exercici del *saber fer*, experiencial i pràctic, que es perfila i verifica en l'acció i sobre el qual es reflexiona críticament, convertint-se en *saber expert*.
- La generació i implementació de solucions creatives i innovadores (tecnològiques i socials) que neixen freqüentment de l'experiència pràctica il·luminada o impulsada per propostes teòriques o tecnològiques.

És raonable que aquests tipus d'activitat estiguin encarnats, d'alguna manera, per diferents agents i institucions amb un cert grau d'especialització. No obstant això, el que caracteritza els àmbits sectorials més reeixits sembla que és l'equilibri o sinergia entre aquests tipus d'acció i coneixement, el respecte i la tracció mútua entre ells; la trobada, col·laboració, barreja o hibridació entre les diferents persones i institucions en xarxes interactives, amb territoris, nodes o moments presencials i amb dinàmiques virtuals i esteses en el temps i l'espai. En qualsevol cas, tots aquests tipus d'activitat es justifiquen en última instància per la seva contribució final –més immediata o més intervinguda– als processos operatius propis de cada sector d'activitat, que desemboquen en les seves destinàries i destinataris. En aquests *ecosistemes* de referència es dona, per cert, un equilibri entre el cultiu i enfortiment de cadascuna de les diferents ciències, disciplines, professions o àrees de coneixement i les dinàmiques de multi, inter i transdisciplinarietat.

Ens inspirem en un referent com José Antonio Caride en aparellar l'*educació social* (més aviat entesa com a professió) i la *pedagogia social*, més aviat vista com a àrea de coneixement (disciplinari, científic) corresponent (Caride, 2005). Segons Caride, la pedagogia social és la ciència de l'educació social. Sigui com sigui, des del que s'ha dit fins ara, hem d'assumir que l'educació (i pedagogia) social, com a activitat professional basada en el coneixement i com a àrea de coneixement, només pot construir-se en referència a unes determinades activitats productives, a unes pràctiques d'intervenció realment existents. Per això, a continuació explorarem les realitats institucionals i els discursos de referència en els contextos productius en què, avui i aquí, es duu a terme l'educació social (i des dels quals es construiria la pedagogia social), per després veure què ens diuen aquests contextos a l'hora de concebre i configurar aquesta professió, disciplina i ciència de la forma més coherent i més útil.

Política social i serveis de benestar

Entenem que hi ha una correspondència entre els àmbits sectorials en què es divideixen o organitzen les activitats productives –la vida econòmica– en una societat i les diferents polítiques públiques que les regulen o que, en un sentit més general, incideixen en ells. Algunes d'aquestes polítiques públiques, convencionalment, són adjectivades com a *socials* (i això ens interessa perquè *social* és l'adjectiu que s'utilitza en les expressions *educació social* i *pedagogia social*). Després d'un estudi sobre els sentits o matisos amb què s'aplica aquest adjectiu a unes determinades polítiques, en síntesi, diríem que una política pública –amb el seu corresponent àmbit sectorial d'activitat– és adjectivada com a *social* en la mesura en què:

- Contribueix a la redistribució de recursos econòmics, compensant el repartiment tendencialment no equitatiu que es deriva de la dinàmica de mercat.
- Impulsa la igualtat d'oportunitats, de tracte o de resultats, davant la diversitat de capacitats present en la societat.
- Dóna resposta a una sèrie de necessitats i aspiracions que per convenció científica o política es consideren fonamentals per a la dignitat dels subjectes, el benestar de les persones, la qualitat de vida o el desenvolupament humà.
- Ofereix seguretat enfront de determinades contingències o riscos, que no es volen deixar a la sort de cada individu.
- Genera capital humà, econòmicament productiu.
- Prevé, pal·lia o reverteix situacions d'exclusió social.
- Facilita la construcció de llaços relacionals, vincles comunitaris o cohesió social.

Àmbits sectorials

Les polítiques sectorials es refereixen a sectors (o branques o camps) d'activitat. Dins d'aquests sectors d'activitat operaran, almenys en algun grau i d'alguna manera, sistemes públics, però també hi haurà, segurament, operadors privats. Quan parlem de polítiques (socials) sectorials ens referim als

grans pilars o columnes de la política social. Segons la definició que proposem, perquè una política social pugui ser considerada com un d'aquests grans àmbits o àrees sectorials, ha de presentar les característiques següents:

- En principi, ha de respondre a necessitats (per definició, individuals) de les persones o, dit d'una altra manera, ha de promoure i protegir un bé individualment gaudible (almenys en certa manera).
- Ha de promoure i protegir un bé amb significat o valor universal o, dit d'una altra manera, ha de promoure i protegir un bé que, en principi, sigui d'interès per a totes les persones.
- Ha de generar, per al compliment de la seva finalitat, una certa estructura (pròpia i específica) organitzada i reconeixible, per les persones destinatàries, d'activitats, prestacions, serveis, administració, recursos i instal·lacions.

A l'hora d'anomenar, per convenció, el bé que promou o protegeix el conjunt de la política social (és a dir, a l'hora d'identificar la finalitat del conjunt de la política social), optariem per parlar de *benestar*. A partir d'aquí, per identificar els grans sectors d'activitat dins dels serveis de benestar, hauríem de proposar o escollir una sèrie de béns importants que, com hem dit, puguin ser gaudibles individualment i tinguin valor universal. Doncs bé, segons la nostra proposta, els béns serien aquests sis:

1. Salut.
2. Aprenentatge.
3. Interacció.
4. Ocupació.
5. Allotjament.
6. Subsistència.

Som conscients que almenys n'hi ha dos que requereixen un aclariment. Així, definim la interacció humana com l'ajust dinàmic entre autonomia funcional i integració relacional. Una persona gaudeix d'un estat d'interacció adequat o satisfactori quan hi ha un bon acoblament o una bona complementarietat entre la seva capacitat interdependent per al desenvolupament quotidià i els suports recíprocs primaris –familiars i comunitaris– dels quals participa i es beneficia. L'autonomia funcional i la integració relacional es consideren dues cares de la mateixa moneda.

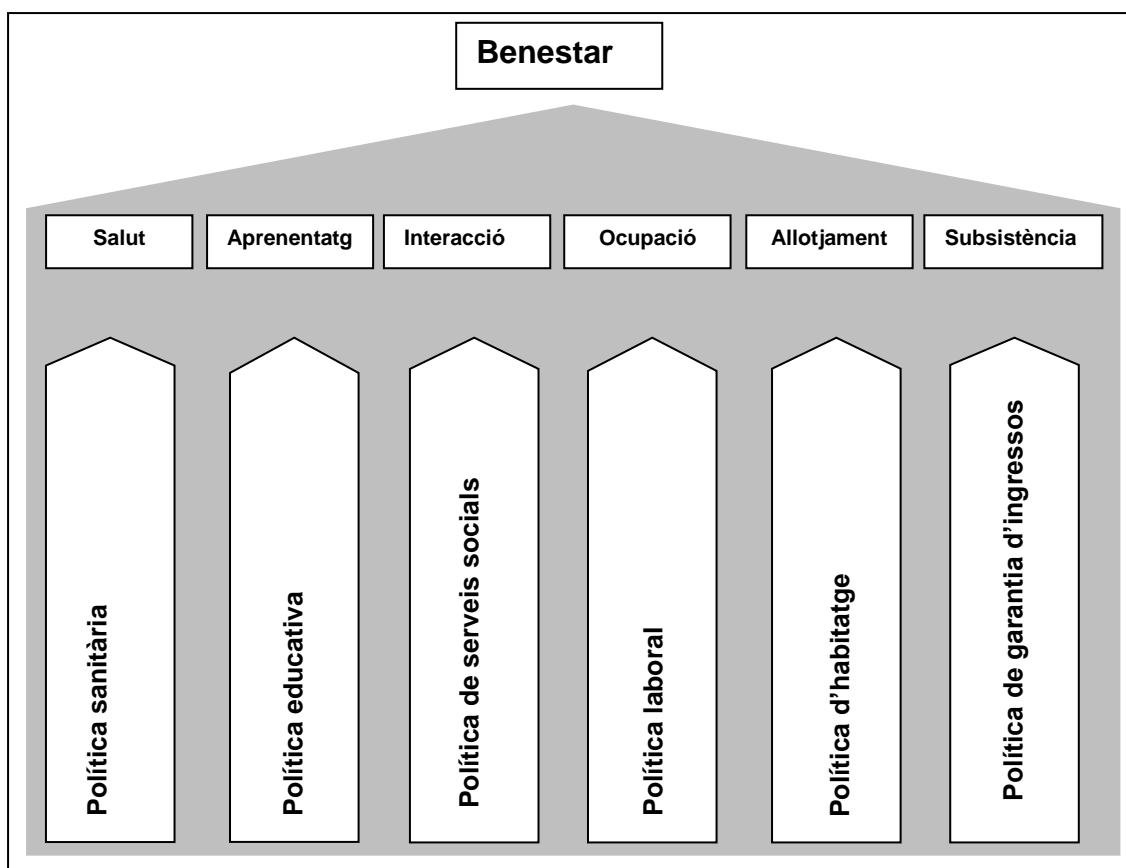
Possiblement, disciplines com la medicina o la pedagogia ens ajuden, a través de les estructures corporals i les capacitats funcionals, a mirar les coses del costat de l'autonomia funcional, i disciplines com la psicologia comunitària o la microsociologia ens col·loquen, més aviat, del costat de la integració relacional, amb conceptes com *recursos naturals*, *suports naturals* o *suport social*. Amb el suport d'aquestes i altres àrees de coneixement és possible identificar la interacció humana com un bé per a qualsevol persona, un bé que és diferent de la salut, l'aprenentatge, la subsistència, l'allotjament i l'ocupació.

D'altra banda, s'ha d'aclarir a què ens referim quan parlem de subsistència. Perquè, certament, sense salut o sense allotjament, per posar-ne dos exemples, no és possible la subsistència, la supervivència. En realitat el

concepte de subsistència en aquest esquema serveix de *comodí* i es refereix a la resta de béns, diferents dels cinc anteriors, que siguin necessaris per a la subsistència. Amb altres paraules, si un Estat protegís i promogués la salut, l'aprenentatge, la interacció, l'allotjament i l'ocupació de la seva ciutadania, quedarien, de totes maneres, necessitats sense cobrir, components fonamentals per al seu benestar. D'aquests, se n'estaria preocupant quan promou i protegeix la subsistència de les persones. Inclouria, per posar-ne un parell d'exemples, la necessitat d'alimentació o de vestir-se.

Quan s'afirma que les polítiques socials protegeixen i promouen aquests béns o que responen a aquestes necessitats no volem dir que saturin aquesta funció. No n'hi ha prou que existeixi política social perquè hi hagi benestar, ja que aquest depèn d'altres factors (com la sort, els comportaments individuals o les situacions econòmiques). El que volem dir és que aquests béns i aquestes necessitats són tan rellevants que generen sectors d'activitat, polítiques especialitzades i sistemes públics per ocupar-se de cadascun d'ells. De fet, a l'hora d'executar les polítiques socials realment existents hi ha prou evidències de l'estructuració d'entramats organitzatius dedicats a la promoció i protecció de cadascun d'aquests béns, de manera que, correlativament, identifiquem les sis polítiques socials sectorials següents:

1. Política sanitària.
2. Política educativa.
3. Política de serveis socials.
4. Política laboral.
5. Política d'habitatge.
6. Política de garantia d'ingressos.

Vincular els serveis socials amb la interacció ens sembla l'alternativa més coherent per donar encaix als serveis socials realment existents i, sobretot, socialment necessaris una vegada superada la seva concepció i configuració en termes d'*assistència social*. Ben mirat, l'assistència social no es definia pel seu contingut sectorial, ja que podia donar resposta a necessitats corresponents a qualsevol dels pilars sectorials dels quals venim parlant. L'assistència social venia a ser el pla B (*calaix de sastre* o *camió escombra*) per als que no podien contribuir a la Seguretat Social i, consegüentment, rebre'n la protecció contributiva. En la mesura en què cadascuna d'aquestes polítiques sectorials es concebi com a universal (és a dir, en la mesura en què protegeix i promou el corresponent bé, conceptualment, per a totes les persones), no té sentit (conceptualment) pensar en una pretesa assistència social que s'ocupi de la salut o l'habitatge (per posar-ne dos exemples) d'un determinat tipus o segment de persones.

Activitats operatives en els diferents sectors d'activitat

Proposem referir-nos a l'*operativa* (dimensió operativa, activitats operatives, procés operatiu, estructures operatives) d'una política pública o d'un àmbit sectorial per identificar la seva cadena bàsica de valor, és a dir, les activitats i processos que caracteritzen cada política i que desemboquen directament en la consecució dels objectius, en l'assoliment de la finalitat de la política i, en definitiva, en les persones destinatàries. Estem parlant del model d'atenció o intervenció, de la caixa negra professional, de la caixa d'eines, del coneixement tecnològic, del contingut tècnic d'aquesta política, del que té lloc en el nivell *micro* d'aquesta política social o àmbit sectorial. Per definició, aquest procés operatiu serà diferent en cada política social específica, com diferent serà l'àrea o les àrees de coneixement (científic, disciplinari o professional) de referència en cada cas.

En realitat les persones, quan acudim a un servei o som –de forma més o menys conscient i deliberada– objecte d'una intervenció, més que les necessitats en qüestió o que el bé que es protegeix o promou en cada cas, el que reconeixem són les activitats valuoses, les prestacions professionals, els suports tècnics: el diagnòstic de la metgessa, l'acompanyament de l'educador, l'assessorament de la tècnica (en matèria d'habitatge o ocupació, per exemple), les cures físiques de l'auxiliar, l'operació de la cirurgiana, la classe del professor, la teràpia de la psicòloga, el disseny de l'arquitecte i així successivament.

Pel que fa a la resta, respecte a les àrees d'intervenció i coneixement (ciències, disciplines o professions) tendim a distingir-ne una com més central o referencial per a cadascuna de les polítiques sectorials, en funció de la seva operativa. Així, parlariem de la medicina per a l'àmbit sanitari, la pedagogia per a l'àmbit educatiu o l'arquitectura per a l'àmbit de l'habitatge. No obstant això, tal com hem dit, cal no oblidar que els sectors d'activitat realment existents i els seus processos operatius necessiten plantejaments multi, inter i transdisciplinaris. Per això hi ha metgesses als serveis socials, treballadors socials en l'àmbit educatiu o educadores als serveis d'habitatge. Segurament això té a veure amb les enormes interrelacions i sinergies que els diferents

béns que hem identificat tenen entre si: el que aflora com una insuficiència d'ingressos per falta d'ocupació ens pot remetre a un problema en l'àrea de la salut o de la interacció, que es podria beneficiar d'un abordatge des de l'àmbit educatiu o habitacional. I així successivament.

El lloc de l'educació (i la pedagogia social) en els serveis socials i altres àmbits sectorials: pistes estratègiques per al desenvolupament de les polítiques socials, els serveis de benestar i l'educació (i pedagogia) social

Proposem denominar *intervenció social* l'activitat operativa pròpia dels serveis socials. I proposem acceptar que hi ha tres grans professions i disciplines de la intervenció social: el treball social, l'educació social i la psicologia de la intervenció social. Això vol dir que totes tres assumeixen que són *socials* en la mesura que protegeixen i promouen la interacció (finalitat que atribuïm als serveis socials) i no en el sentit més ampli del conjunt de la política social, al qual ens hem referit abans.

La nostra visió és que, avui i aquí, és més estratègic per al treball social, l'educació social i la psicologia de la intervenció social aplicar-se en la construcció i enfortiment de la *casa comuna* de la intervenció social que destinar energies a identificar o delimitar l'habitació de cada una.

Dit això, no hi ha dubte que l'educació (i pedagogia) social i els seus professionals i docents han d'alinejar els seus esforços des de consensos bàsics. El principal, al nostre entendre, avui i aquí, ha de ser la superació de la versió o visió de l'educació social com una educació per a col·lectius poblacionals especials, vulnerables o exclosos. Des del nostre punt de vista, per a l'educació (i pedagogia) social i per als serveis socials és crític concebre's i produir-se com una oferta per a totes les persones, per a qualsevol persona.

Com a *educació*, l'educació social busca desencadenar aprenentatges, però com a *social* entén que aquests aprenentatges es troben al servei de la interacció (autonomia funcional i integració relacional). L'educació social es distingiria d'altres formes o processos d'intervenció social perquè posa més èmfasi en l'aprenentatge de les persones destinatàries. I es distingiria d'altres formes o processos d'educació pel tipus de necessitats educatives, objectius pedagògics i activitats curriculars: no pel tipus de persones destinatàries. Per principi, no es pot acceptar que hi hagi formes o activitats d'educació excloents que deixen fora persones perquè s'ocupi d'elles l'educació social. Aquest posicionament residual no ens sembla admissible.

D'altra banda, el fet que, avui i aquí, l'educació (i pedagogia) social tingui, al nostre entendre, el seu lloc preferent (d'actor protagonista), com a professió i disciplina de la intervenció social, en l'àmbit dels serveis socials no exclou en absolut que pugui estar i hagi d'estar present en altres àmbits sectorials (com a actor secundari). S'ha parlat d'un enfocament educatiu de les polítiques socials" (Céspedes i altres, 2002: 108) i també és possible l'aportació de l'educació social en àmbits sectorials que no hem considerat socials, com la justícia o la protecció civil, per posar-ne dos exemples.

Professionals i docents de l'educació (i pedagogia) social, sens dubte, han d'assumir responsabilitats de gestió organitzacional i de govern polític (o,

alternativament, de reivindicació militant), però segurament, en aquest moment, l'aportació més estratègica que poden fer per a l'impuls de les polítiques socials és, al nostre entendre, omplir de contingut científic i tècnic els processos d'intervenció social, per tal de contribuir al fet que cada vegada es percebin com a més valuosos per part de la ciutadania.

Bibliografia

- CARIDE, José Antonio (2004): "¿Qué añade lo 'Social' al sustantivo 'Pedagogía'?". *Pedagogía Social*, segona època, núm. 11, pàg. 55-85.
- CÉSPEDES, Anastasi i altres (2002): "Polítiques socials, educació i ciutadania". *Quaderns d'Educació Social*, núm. 6, pàg. 97-115.
- FANTOVA, Fernando (en premsa): *Diseño de políticas sociales. Fundamentos, estructura y propuestas*. Madrid: CCS.
- INNERARITY, Daniel (2011): *La democracia del conocimiento*. Barcelona: Paidós.

Tren de Sant Sebastià a Valladolid, 17 d'abril de 2015